

Θέσεις - τριμηνιαία επιθεώρηση

Για μερικές Μαρξικές εκφράσεις που προέρχονται από τον Faust του Goethe
Γιώργος Σταμάτης

ΓΙΑ ΜΕΡΙΚΕΣ ΜΑΡΞΙΚΕΣ ΕΚΦΡΑΣΕΙΣ ΠΟΥ ΠΡΟΕΡΧΟΝΤΑΙ ΑΠΟ ΤΟΝ FAUST ΤΟΥ GOETHE του

Γιώργου Σταμάτη

Πρόθεση μας δεν είναι να πούμε εδώ κάτι για την ανάγνωση του Faust από τον Marx, θέλουμε απλώς να δείξουμε ότι ορισμένες μαρξικές εκφράσεις, η προέλευση των οποίων είναι άγνωστη μέχρι σήμερα, προέρχονται από τον Faust. Μ' αυτό δεν σκοπεύουμε να προκαλέσουμε και να ικανοποιήσουμε την φιλολογική περιέργεια του αναγνώστη, αλλά να τον βοηθήσουμε να κατανοήσει καλλίτερα τι ήθελε να τονίσει ο Marx επιλέγοντας και χρησιμοποιώντας ορισμένες εκφράσεις.

Οι, ας τις πούμε έτσι, «ανακαλύψεις» αποτελούν παραπροϊόντα της δουλειάς του συντάκτη αυτών των γραμμών πάνω στην ελληνική μετάφραση του πρώτου κεφαλαίου της πρώτης έκδοσης του Ιου τόμου του Κεφαλαίου και του αντίστοιχου Παραρτήματος «Η αξιακή μορφή» καθώς και πάνω στην θεώρηση της ελληνικής μετάφρασης των Μαργκινάλια στο «Εγχειρίδιο της Πολιτικής Οικονομίας» του Adolph Wagner.

Είναι γνωστό ότι το μαρξικό Im Anfang war die That¹ (Εν αρχή ην ή πράξις) προέρχεται από τον Faust (Faust, Der Tragödie erster Teil, Vers 1237) και αποτελεί παραλλαγή της γνωστής φράσης από την Γραφή.

Από πού όμως προέρχεται το ein sinnlich übersinnliches Ding³ (ένα αισθητό υπεραισθητό πράγμα), το οποίο σύμφωνα με τον Marx γίνεται το τραπέζι, ένα κοινό αισθητό πράγμα, μόλις εμφανισθεί ως εμπόρευμα; Προέρχεται κι αυτό από τον Faust. Εκεί, στο Martens Garden (Faust I, Verse 34143536), η ανησυχούσα Μαργαρίτα προσπαθεί να βεβαιωθεί ότι ο Faust έχει καλή σχέση με την θρησκεία. Ο Φάουστ προσπαθεί, όσο θέλει και μπορεί, να την καθησυχάσει. Αφού αποχωρήσει η Μαργαρίτα, εμφανίζεται στον Φάουστ ο Μεφιστοφελής, ο οποίος είχε κρυφακούσει, αόρατος, την συνομιλία της Μαργαρίτας και του Φάουστ. Ο Μεφιστοφελής θεωρεί την επιθυμία της Μαργαρίτας να μάθει αν ο Φάουστ είναι ευσεβής ως επιθυμία της γυναίκας να μάθει αν ο εκλεκτός της είναι ευσεβής και ως εκ τούτου του χεριού της. Ο Φάουστ υπερασπίζεται την εύλογη επιθυμία της Μαργαρίτας ως απορρέουσα από την πίστη της και την ανησυχία της μη και ο αγαπημένος της είναι άπιστος κι ως εκ τούτου απολωλώς. Οπότε ο Μεφιστοφελής του απαντά:

«Du übersinnlicher sinnlicher Freier

Ein Mägdlein nasführt dich».

(«Εσύ, μεταφυσικέ αισθησιακέ εραστή Ένα κοριτσόπουλο σε τραβάει από τη μύτη»)

(Faust I, Verse 15341535).

Το sinnlich übersinnliches Ding (αισθητό υπεραισθητό πράγμα) του Marx κρατάει τόσο τις λέξεις übersinnlich και sinnlich όσο και την μεταξύ τους παιγνιώδη αντίστιξη. Ωστόσο, τόσο οι λέξεις όσο και η μεταξύ τους αντίστιξη έχουν αλλαγμένο περιεχόμενο.

Αλλά και τα «holden Hindernisse» («ιερά εμπόδια») τα οποία κατά τον Marx είχε θέσει η Τράπεζα της Αγγλίας η ίδια στον εαυτό της, προέρχονται από τον Faust. Γράφει ο Marx:

«Στην εσωτερική σφαίρα κυκλοφορίας μπορεί μόνον ένα εμπόρευμα να χρησιμεύσει ως μέτρο της αξίας και ως εκ τούτου ως χρήμα. Στην παγκόσμια αγορά κυριαρχεί διπλό μέτρο αξίας, χρυσός και άργυρος⁹⁰». Και παρατηρεί στην αντίστοιχη υποσημείωση 90: «Εξ ου και η κακογουστιά κάθε νομοθεσίας, η οποία υποχρεώνει τις Κεντρικές Τράπεζες να αποθησαυρίζουν μόνο το ευγενές μέταλλο που λειτουργεί στο εσωτερικό της χώρας ως χρήμα. Τα "ιερά εμπόδια" που κατ' αυτόν τον τρόπο δημιούργησε μόνη της η Τράπεζα της Αγγλίας π.χ. είναι γνωστά...»⁴.

Θέσεις - τριμηνιαία επιθεώρηση

Για μερικές Μαρξικές εκφράσεις που προέρχονται από τον Faust του Goethe
Γιώργος Σταμάτης

Το «holden Hindernisse» είναι ο διεφθαρμένος μαρξικός τρόπος ανάγνωσης του «holden Schranken» του Faust. Εκεί, στο Prolog im Himmel (Teil I, Verse 245253), ο Μεφιστοφελής αιτείται από τον Κύριο να του επιτρέψει να εισαγάγει εις πειρασμόν τον Φάουστ. Ο Κύριος συναινεί, λέει ωστόσο στον Μεφιστοφελή πως δεν θα τα καταφέρει. Κι ο Μεφιστοφελής του απαντά:

«Μεφιστοφελής: Εντάξει! δεν θα πάρει και πολύ χρόνο.

Δεν ανησυχώ καθόλου για το στοιχημα μου.

Όταν πετύχω τον σκοπό μου θα μου επιτρέψετε να κραυγάσω τον θρίαμβο μου.

Χώμα έχει να φάει, και μάλιστα με ευχαρίστηση.

Όπως η γριά θεια μου, ο περίφημος όφρις.

Ο Κύριος: Κι εδώ μπορείς να δράσεις ελεύθερα·

Ποτέ δεν μίσησα τους ομοίους σου.

Απ' όλα τα πνεύματα τα αρνητικά λιγότερο ενοχλητικό μου είναι αυτό που εισάγει σε πειρασμό.

Πολύ εύκολα μπορεί η δραστηριότητα του ανθρώπου να ατονήσει.

Εύκολα επιθυμεί ο άνθρωπος την απόλυτη γαλήνη·

Γι αυτό και του προσθέτω ευχαρίστως και τον σύντροφο·

Που τσιγκλάει και πράττει και οφείλει να δρα ως διάβολος».

(Faust I, Verse 330343).

Και συνεχίζει ο Κύριος, στεφόμενος προς τους αγγέλους που τον συνοδεύουν:

«Εσείς όμως, γνήσια τέκνα του θεού

Απολαμβάνετε την ζωντανή πλούσια προστασία!

Το γινόμενο που αιώνια δρα και ζη, Σας περιβάλλει με τους ιερούς φράχτες (holden Schranken), της αγάπης.

4. Karl Marx, Εμπόρευμα και χρήμα..., ο.π., σ. 154.

Κι ό,τι αιωρείται σε ιριδιζουσα μορφή το εδραιώνει με σκέψεις διαρκείς».

(Fflwsi I, Verse S44349)⁵.

Επίσης από τον Faust προέρχεται και η μαρξική innerer Zusammenhang der bürgerlichen Produktionsverhältnisse (η εσωτερική συνάρτηση των αστικών σχέσεων παραγωγής), την οποία διερεύνησε η Κλασική Πολιτική Οικονομία. Γράφει ο Marx στο Κεφάλαιο:

«- Για να το παρατηρήσω μια για πάντα, με κλασική Πολιτική Οικονομία εννοώ όλη την Οικονομία από τον W. Petty, η οποία διερεύνησε την εσωτερική συνάρτηση των αστικών σχέσεων παραγωγής, σε αντίθεση προς την

Θέσεις - τριμηνιαία επιθεώρηση

Για μερικές Μαρξικές εκφράσεις που προέρχονται από τον Faust του Goethe
Γιώργος Σταμάτης

χυδαία Οικονομία, η οποία τριγυρίζει μόνον μέσα στη φαινομενική συνάρτηση...»⁶.

Αλλά και στις θεωρίες για την Ύπεραξία ομιλεί ο Marx για την «εσωτερική συνάρτηση», για την «εσωτερική συνάρτηση, ούτως ειπείν [για την] φυσιολογία του αστικού συστήματος» και για την «εσωτερική οργανική συνάρτηση και βιοτική διαδικασία» του αστικού συστήματος, την οποία αντιπαραθέτει στις «εξωτερικά εμφανιζόμενες μορφές ζωής», στην «φαινομενική συνάρτηση»⁷.

Όπως αναφέραμε, η έκφραση «εσωτερική συνάρτηση» προέρχεται από τον Faust, όπου διαβάζουμε:

«Γι αυτό παραδόθηκα στην μαγεία, Για να δω τι τον κόσμο Στα εσώτατά του συνέχει». (Faust I, Verse 377, 382 και 383).

Η παραπομπή της μαρξικής εσωτερικής συνάρτησης στο τι τον κόσμο στα εσώτατά του συνέχει του Faust αποσκοπεί προφανώς στην χωρίς πολλές κουβέντες εξύμνηση της σφοδρής επιθυμίας των κλασικών οικονομολόγων για διερεύνηση και γνώση της αστικής κοινωνίας.

Και στα Μαργκινάλια στο «Εγχειρίδιο της Πολιτικής Οικονομίας» του Adolph Wagner βρίσκουμε σαφείς απόηχους της μαρξικής ανάγνωσης του Faust. Εδώ μάλιστα θα πρέπει να δεχθεί κανείς ότι ο Marx, όταν έγραφε τα Μαργκινάλια, ξαναδιάβαζε τον Faust ή ότι τον είχε πρόσφατα ξαναδιαβάσει. Ήδη η χρησιμοποίηση των λέξεων *ennuyieren* (ενοχλώ, εκνευρίζω) (Faust I, Verse 1837 και 3265) και *famulus* (βοηθός, επιστημονικός βοηθός και κατ' επέκτασιν παραπαίδι) (Faust I, Verse 518 και Faust II, Verse 6620 κ.ε.) μαρτυρούν μια πρόσφατη πολλοστή ανάγνωση του Faust.

Ιδιαίτερος η φράση «Μ' αυτήν την ευκαιρία μαθαίνουμε όμως τι συμβαίνει υποκειμενικά με την μέχρι τούδε αντικειμενική σύγχυση εννοιών του πληρεξουσίου Wagner»⁸ παραπέμπει ευθέως στον Faust. Διότι ο Adolph Wagner, ο οποίος σ' αυτό το σημείο πρεσβεύει απόψεις του Rodbertus, παριστάνεται στην παραπάνω φράση από τον Marx ως πληρεξούσιος του Rodbertus - ακριβώς όπως στον Faust (Teil II, Verse 6620 κ.ε.) ο «ευγενής δόκτωρ Wagner», παλιότερος *famulus* (βοηθός) του Φάουστ, παριστάνεται, μετά την «ανεξήγητη εξαφάνιση» του τελευταίου, ως ο αντιπρόσωπος του.

Το γεγονός ότι ο Marx στα Μαργκινάλια παραθέτει και άμεσα από τον Faust⁹ ενισχύει την παραπάνω άποψη μας. Και η άποψη μας αυτή επιβεβαιώνεται σχεδόν πλήρως από την φράση του Marx: «Πάμε λοιπόν στην άλλη πρόταση του Φάουστους του Wagner»¹⁰. Το παράθεμα που ακολουθεί είναι μια πρόταση του Rodbertus, την οποία παραθέτει ο Wagner στο εγχειρίδιο του. Ο Φάουστους, δηλαδή ο μέντορας του Wagner είναι ο Rodbertus, έτσι όπως στον Faust ο μέντορας του *famulus* «ευγενούς δόκτορα Wagner» ήταν ο Φάουστ.

Μια φαινομενικά φιλολογική ανάγνωση του Marx σαν την παραπάνω δεν είναι τελείως χωρίς όφελος. Κατά την εργασία μας πάνω στην προαναφερθείσα μετάφραση του Marx υποβλήθηκαμε στον κόπο να ανιχνεύσουμε όλες τις εκφράσεις του Marx που ηχούσαν κατά κάποιον τρόπο εγγελιανά. Μετά από επισταμένη έρευνα διαπιστώσαμε ότι ο Marx δεν είχε τίποτα κατά νου με την εγγελιανή διαλεκτική - ούτε με μια «στημένη με το κεφάλι κάτω» εγγελιανή διαλεκτική - και ότι όλες οι μαρξικές εκφράσεις που προέρχονται από την «Επιστήμη της Λογικής» του Hegel δεν είναι παρά, όπως λέει αλλού ο ίδιος ο Marx, μια ερωτοτροπία με τον Hegel. Προς ποίον σκοπόν; Σκοπός του Marx είναι προφανώς να κερδίσει τον «μορφωμένο αναγνώστη» (Marx), δημιουργώντας του την εντύπωση ότι κι αυτός είναι ένας από τους ομοίους του αφού μιλάει την ίδια γλώσσα μ' αυτόν¹¹. Παρόμοια σκοπιμότητα και λειτουργία έχουν και οι συχνές παραπομπές του Marx στην παγκόσμια λογοτεχνία (στους αρχαίους Έλληνες, στους Λατίνους, στον Δάντη, στον Σαίξπηρ, στον Goethe και σε άλλους πολλούς).

1. Δες Karl Marx. Εμπόρευμα και χρήμα. Το πρώτο κεφάλαιο από την πρώτη έκδοση (1867) του «Το Κεφάλαιο. Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας» με το «Παράρτημα 1.1: Η αξιακή μορφή». Μετάφραση, εισαγωγή και σχόλια Γιώργος Σταμάτης. Εκδόσεις Κριτική. Αθήνα 1991, και Karl Marx. Μαργκινάλια στο «Εγχειρίδιο της Πολιτικής

Θέσεις - τριμηνιαία επιθεώρηση

Για μερικές Μαρξικές εκφράσεις που προέρχονται από τον Faust του Goethe
Γιώργος Σταμάτης

Οικονομίας» του Adolph Wagner. Μετάφραση Κώστας Σιδηρόπουλος, θεώρηση Γιώργος Σταμάτης, Εκδόσεις Κριτική, Αθήνα 1993.

2. Karl Marx, Εμπόρευμα και χρήμα..., ο.π., σ. 87.

3. Karl Marx, Εμπόρευμα και χρήμα..., ο.π., σ. 74.

5. Έτσι λοιπόν η υπόθεση που κάνουμε στην υποσημείωση 94*α (Karl Marx, Εμπόρευμα και χρήμα..., ο.π., σ. 174) για την προέλευση της μαρξικής έκφρασης «holden Hindernisse» αποδεικνύεται λανθασμένη.

6. Karl Marx, Εμπόρευμα και χρήμα..., ο.π., υποσ. 24, σ. 74.

7. Karl Marx, Theorien über den Mehrwert, Teil II, MEW BD. 26.2, σ. 16163.

8. Karl Marx, Μαργκινάλια..., ο.π., σ. 28. Η ορθή ανάγνωση αυτού του χωρίου του Marx είναι εκείνη ακριβώς, την οποίαν απορρίπτουμε στην υποσημείωση 48 της παραπάνω ελληνικής μετάφρασης.

9. «με λόγια μπορείς να διενεχθείς θαυμάσια, με λέξεις μπορείς να οικοδομήσεις ένα σύστημα». Karl Marx, Μαργκινάλια..., ο.π., σ. 34. Το χωρίο είναι από τον Faust (Faust I, Verse 1997/1998).

10. Karl Marx, Μαργκινάλια..., ο.π., σ. 39.